S.U.G. College of Education, Vasna, Ahmedabad
Semester-1
EPC-2
Art in Education
શિક્ષણમાં કલા

Dr. Darshana M. Patel

સંગીત

WELCOME!

Thanks for joining us

સંગીત:

1. સંગીત

- ગાયન, વાદન અને નર્તનના સમન્વયને સંગીત કહે છે.

ગાયન- ગાવું

વાદન- વગાડવું

નર્તન- નૃત્ય

2. આરોહ:

સ્વરોના ચઢતા ક્રમને આરોહ કહે છે.

સા

ની

ધ

પ

મ

ગ

રે

સા

3. અવરોહ:

સા

ની

ધ

પ

મ

ગ

રે

સા

4. તાલ:

ગીતની ગતિ માપવાના સાધનને તાલ કહે છે.તાલ એ પુનરાવર્તિત લય પદ્ધતિ છે .જે સામાન્ય રીતે તબલા અથવા નાના ડ્રમ્સ દ્વારા વગાડવામાં આવે છે .

5. લય:

લય એટલે તાલની ગતિ.

લયનાં કુલ ત્રણ પ્રકાર છે .

(1) વિલંબિત લય

(2) મધ્યમ લય

(3) દ્રુત લય

6. સમ અને ખાલી:
સમ- તાલની પહેલી માત્રાને સમ કહે છે.
ખાલી- તાલમાં આવતી સમ પછીની માત્રાને ખાલી કહે છે.
જેમાં તાલી આપવાની હોતી નથી.

7. સ્વર:

સા - ષડજ
રે - રિષભ
ગ - ગંધાર
મ - મધ્યમ
પ - પંચમ
ધ - ધૈવત
ની - નિષાદ

9. અલંકાર:

વિશિષ્ટ અને અનુક્રમવાળી સ્વર રચના છે તેને અલંકાર અથવા પલટા કહે છે.

10. રાગ:

આરોહ-અવરોહ વાળી નિયમ બદ્ધ રચનાને રાગ કહે છે.

સંગીત દ્વારા શિક્ષણ

01 સંગીત શિક્ષણના સામાન્ય હેતુઓ

02 સંગીતના ઉપયોગ દ્વારા શિક્ષણકાર્ય

03 સંગીતનો અન્ય વિષય સાથે અનુબંધ

04 વર્ગખંડમાં સંગીતના વિનિયોગ વખતે ધ્યાનમાં રાખવાનીબાબતો

સંગીત શિક્ષણના સામાન્ય હેતુઓ

- સંગીતના ત્રણ પાસાં : ગાયન, વાદન અને નર્તનથી પરિચિત થાય.
- સંગીતનાં વાદ્યોથી પરિચિત થાય .
- સરળ અલંકાર, રાગ, તાલથી પરિચિત થાય.
- સંગીત દ્વારા વિદ્યાર્થીઓનો સર્વાંગી વિકાસ થાય.
- વિદ્યાર્થીઓમાં સંગીતનો રસ ઉત્પન્ન થાય.
- વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક, માનસિક અને ભાવાત્મક વૃત્તિઓનું ઉર્ધ્વીકરણ થાય .
- શાળાનું પ્રાર્થના સંમેલન આકર્ષક અને રસપ્રદ બને.
- પ્રાર્થનાગીતો, ભજન, રાષ્ટ્રગાન , રાષ્ટ્રીય ગીત, પ્રેરણાગીતો, ઋતુગીતો, ઉત્સવગીતો, લોકગીતો, કૂચ ગીતો વગેરે ગાતાં શીખે.

સંગીત શિક્ષણના સામાન્ય હેતુઓ

- સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ અને અવાજ કાઢવાની સાચી ટેવ પડે.
- બાળકો લોકનૃત્યો વિશે જાણે.
- લોક-સંગીતનો પરિચય મેળવે.
- બાળક સુરીલું ,લયબદ્ધ અને તાલબદ્ધ બને
- આત્મવિશ્વાસ કેળવાય ,
- શ્રવણ કૌશલ્ય વિકસે.
- બાળકનો માનસિક, સામાજિક, ભાવાત્મક વિકાસ થાય.
- રાષ્ટ્રપ્રેમ અને રાષ્ટ્રગૌરવ જેવા ગુણો કેળવાય.
- શિક્ષણની સમગ્ર પ્રક્રિયા આનંદદાયી બને.
- વિદ્યાર્થીઓ વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન સહજ રીતે અને સરળતાથી મેળવે.
- વિદ્યાર્થીઓમાં વિવિધ માનવીય મૂલ્યોનો વિકાસ થાય .

શિક્ષણકાર્યમાં સંગીતનું મહત્વ :

- પ્રાચીનકાળથી ભારતમાં સંગીતને મહત્ત્વનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.
- વૈદિકકાળમાં સામવેદ-ઋચાઓનું પઠન સંગીતની શૈલીમાં થતું.
- યાજ્ઞવલ્કયસ્મૃતિના એક શ્લોકમાં સંગીતને મોક્ષમાર્ગના સાધન તરીકે વર્ણવવામાં અવ્યું છે.
- ભારતમાં સંગીતનો વિવિધ શૈલીમાં વિકાસ થયેલો જોવા મળે છે. જે ધ્રૂપદ શૈલી, કર્ણાટકી, શૈલી, શાસ્ત્રીય સંગીત, સુગમ સંગીત, લોકગીત, ગાંધાર શૈલી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- રાજા-મહારાજાઓના શાસનકાળ દરમિયાન અનેક ઘરાનાઓ અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા જેઓ વિવિધ શૈલીમાં સંગીતની આરાધના કરતા હતા. ત્યારબાદ સંગીતને શાળામાં પણ સ્થાન આપવામાં આવ્યું.

શિક્ષણકાર્યમાં સંગીતનું મહત્વ :

- સંગીત શિક્ષક માટે ઉત્તમ માધ્યમ ગણાય છે.
- સંગીત દ્વારા વર્ગખંડના વાતાવરણ પર નિયંત્રણ રાખી શકાય .
- શિક્ષક અલગ-અલગ પરિસ્થિતિમાં નોંધપાત્ર રીતે સંગીતનો ઉપયોગ કરી શકે .
- બાળક કોઈ પણ વિષયની બાબતમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કરવામાં સફળતા મેળવી શકે છે.
- સંગીત દ્વારા બાળક શિક્ષણમાં કંઠસ્થ કરવામાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરતો થાય છે.
- બાળક તેની સર્જનશક્તિનો ઉપયોગ કરતો થાય છે અને તેના બધા જ કામ માં સુધારો લાવી શકે છે.
- સંગીત તેમજ સંગીતના વાદ્યો શીખવાથી બાળક અનેક પરિસ્થિતિઓમાં પોતાના ધ્યેય, સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
- અભ્યાસ કરવામાં બાળકોને વધુ રસ પડે છે.

શિક્ષણકાર્યમાં સંગીત નું મહત્વ:

- સંગીતના શ્રવણથી મનને શાંતિ મળે છે .તણાવમાંથી મુક્તિ મળે છે .
- કાર્યમાં ઉત્સાહ આવે છે અને એકાગ્રતામાં વધારો થાય છે .
- સંગીત લય ,તાલ અને શબ્દોના સમન્વયથી સર્જાય છે આથી
- સ્વરો ,લયબધ્ધ્તા અને તાલ જેવા અમૂર્ત ખ્યાલો સાથે જોડે છે .
- સંગીત દ્વારા સ્મૃતિશક્તિમાં વધારો થાય છે.
- ગણનશક્તિનો વિકાસ થાય છે .
- સંગીત દ્વારા સમૂહજીવનનું પ્રશિક્ષણ મળે છે .
- સંગીત દ્વારા પ્રકૃતિનું સૌદર્ય મૂલ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે .
- ચારિત્ર્ય નિર્માણ માટે વિધાયક કામ કરે છે .
- સ્વયં શિસ્ત કેળવી શકાય

- સામવેદ ગ્રંથ સંગીતની ગંગોત્રી ગણાય છે .

સંગીતના ગ્રંથો

1.સંગીત મકરંદ

2 .સંગીત રત્નાકર

3 .સંગીત પારિજાત

- આપણા સંગીતમાં મુખ્યત્વે પાંચ રાગ આવે છે .
- 1.શ્રી
- 2.દીપક
- 3.હિંડોળ
- 4.મેઘ
- 5.ભૈરવી

સંગીતનો અન્ય વિષયો સાથે અનુબંધ

- સંગીતને તમામ વિષયો સાથે અનુબંધિત કરી શકાય છે. સંગીત દ્વારા અન્ય વિષયોને સરળ, રસપ્રદ અને અસરકારક બનાવી શકાય છે.

દા.ત.

- સંગીતના સૂરમાં- ધ્વનિ વિજ્ઞાન
- તાલમાં - ગણિત
- નૃત્યમાં - યોગ
- - શારીરિક શિક્ષણ
- પ્રકૃતિ ગીતોમાં - પર્યાવરણ

- લોકગીત, ભજન, શૌર્ય ગીતોમાં - સામાજિક વિજ્ઞાન
- આમ, સંગીતને અન્ય વિષય સાથે અનુબંધિત કરી શિક્ષણકાર્ય સરળ અને આનંદદાયી બનાવી શકાય છે.
- વિષયપ્રવેશ કે હેતુ કથન માટે એકમના અંતે પૂરકગીત ગવડાવી શકાય .
- વિદ્યાર્થીઓનો રસ જળવાઈ રહે તે માટે વચ્ચે વચ્ચે સંગીતનો ઉપયોગ કરી શકાય .
- અભિનય અને નૃત્ય દ્વારા કોઈપણ એકમને રસપ્રદ બનાવી શકાય.

વર્ગખંડમાં સંગીતના વિનિયોગ વખતે ધ્યાનમાં રાખવાનીબાબતો

પ્રાર્થના સંમેલનનું યોગ્ય આયોજન કરવું.

- ગીત વિદ્યાર્થીઓની વયકક્ષાને અનુરૂપ હોવું જોઈએ.
- ગીત સાદું, સરળ હોવું જોઇએ.

ગીતોની સ્વર રચના સરળ, મધુર અને કર્ણપ્રિય હોવી જરૂરી છે.

શક્ય હોય તો સંગીતના સાધનોનો અવશ્ય ઉપયોગ કરવો.

- શક્ય હોય ત્યાં સુધી ગીતો અભિનય સાથે કરાવવા.
- રાષ્ટ્રગાન અને રાષ્ટ્રીય ગીત પૂરા આદર સન્માન સાથે ગવાય તે અત્યંત જરૂરી છે .
- નિયત સમયમર્યાદા જ ગવાય તેનું ધ્યાન રાખવું. (રાષ્ટ્રગાન -52 સેકંડ)
- ગીત ગાવું ,ગવડાવવું પરંતુ ગોખાવવું નહિં.
- દરેક વિદ્યાર્થીને ગાયન, વાદનની સમાન તક આપવી.
- ગાયન-વાદનમાં વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવતાં બાળકોને અલગ તારવી સંગીત વૃન્દ તૈયાર કરાવવું.
- સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોમાં ગાયન, વાદન, નૃત્ય નાટ્યની પ્રવૃત્તિને પ્રાધાન્ય આપવું.
- ગીત ગવડાવ્યા પછી પ્રશ્નોત્તરી કરવાનું ટાળવું, બાળકોને ગીતનો આનંદ લેવા દેવો.

“

સંગીત વિના બધી કેળવણી મારે મન અધૂરી છે .

ગાંધીજી

THANK YOU!